

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ВІД ХИБНИХ ТРАКТУВАНЬ, СВІДОМИХ ПЕРЕКРУЧЕНЬ, БЕЗПІДСТАВНИХ ТВЕРДЖЕНЬ І ЗАМОВЧУВАНЬ ДО ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ: НЕОБХІДНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЯ СИНЬОВОДСЬКОЇ БИТВИ

(доповідь на науковій конференції 2 листопада 2011 р.)

Сергій ЛИТВИН,
доктор історичних наук, професор,
головний редактор журналу «Воєнна історія»

Шановні колеги!

Я, як і кожний із Вас, задаю собі резонне запитання – Як так сталося, що Синьоводська битва – подія, яка відбулася на нашій землі і мала би бути наріжним каменем нашої історії та національної пам'яті, яка повинна стояти в ряду славних геройчних

подвигів нашого народу та вселяти у нас почуття великої гордості, великої поваги до наших далеких предків, що поклали початок визволенню від поневолення татарською Золотою Ордою (за 18 років до Куликовської битви), виявилася забутою, замовченою, забороненою?

Відповідь на це запитання є. Вона, як кажуть, лежить на поверхні.

Великоросійська історіографія мала за мету принизити об'єднавчу роль Литви, яку приписувала собі, та звеличення малознаної та міфічної Куликовської битви, применшуючи Синьоводську битву.

Польська історіографія підвищувала роль Варшави у європейській історії, принижуючи роль Великого князівства Литовського.

Українська історіографія кінця XIX – початку ХХ ст., висвітлюючи литовський період відкидала перекручення та вигадки і прив'язувала реальні події литовсько-руського походу проти татар 1362 року до межі Київщини, Волині і Поділля, тобто Синводи. Так, зокрема, М. Грушевський писав: «Мені здавалось би правдоподібним що битва з татарами сталася на Синводі» [4]. Також прив'язку битви до Синводи робив Євтим Сицинський [10], проте ці твердження науковців не бралися до уваги тодішньою офіційною наукою.

Радянська історична наука (а це і литовська, і білоруська, рівною мірою як і українська) взагалі замовчала цю подію, боячись кинути бодай тінь на применшення ролі Куликовської битви. Жодним словом Синьоводська битва не згадана навіть у енциклопедичних виданнях.

Не просунулась в напрямку встановлення істини щодо Синьої Води і новітня українська історіографія. Йдучи у форваторі ідеологічної заангажованості великорадянської історіографії, українська офіційна академічна наука у висвітленні битви на Синій Воді лише додала заплутаних сторінок, зокрема, і надалі безпідставно і бездоказово прив'язуючи цю подію до річки Синюхи.

Інститутом історії України НАН України були проведені дві наукові конференції 1997 і 1998 рр., але нових результатів досягти не вдалося. Не змогли прояснити цю проблему і на Міжнародній науково-практичній конференції 2009 року. Думаю, що дослідники не дуже утрудняли себе пошуками істини.

Винятком є дослідники та краєзнавці з Вінниччини, які подають альтернативний,

більш аргументований і переконливий варіант локалізації місця битви.

Отже, наука до сьогодні не локалізувала місця цього грандіозного поєдинку, а відтак не може бути правдивого висвітлення битви, не може бути дійсно наукових висновків щодо даної історичної події (мети битви, її перебігу, значення), а також витікаючих із неї узагальнень для тогочасної доби загалом.

Я не погоджуся з думкою, що немає суттєвої різниці, де відбулася битва. Ми не можемо змінити історію, але ми мусимо відкривати і говорити людям правду, встановити істину щодо справжнього місця битви.

Дійсно, для науковців та міжнародців інших держав не мало значення правдиве визначення місця битви, радше про неї і зовсім не згадували, але ж ми, нарешті, у своїй державі маємо зробити все, щоб хоч через 650 років постала справжня, реальна картина Синьоводської битви, щоб правда про неї стала надбанням нашадків.

Я переконаний, що ми мусимо і ми зможемо поставити крапку над хибними трактуваннями вікопомної Синьоводської битви, доказово, незаангажовано і об'єктивно, науково обґрунтовано встановити історичну істину. Нащадки не пробачать нам подальших помилок, що сприятиме фальсифікації історичних подій.

Для цього необхідно привести величезну роботу, у тому числі здійснення дорожевартических археологічних пошуків і дослідень. Але я б не перебільшував значення археологічних розкопок. Так, безумовно, це важливий спосіб наукового дослідження, вони мають бути здійснені, і вони будуть здійснені.

Але не менш важливим для локалізації місця Синьоводської битви я вважаю всебічний, критичний, прискіпливий, справді науковий аналіз всього наявного комплексу першоджерел про битву, усієї історіографічної спадщини.

Саме прискіпливо аналізуючи спадщину наших попередників, ми можемо зрозуміти, як же відбулася ця історична фальсифікація, зокрема, щодо місця битви.

Велике князівство Литовське у XIII – XV ст.

Свою лепту внесли ще літописні джерела. Зі сивої давнини вони писалися і переписувалися на замовлення і з волі королів, князів, царів.

Не є виключенням також літописні джерела, що стосуються нашої теми. Досить назвати найважливіші з них – це Літопис Великих князів Литовських, написаний невідомим автором в кінці 20-х років XV ст. у Смоленську, який став основною частиною Білорусько-Литовського літопису 1446 р. У XVI столітті це джерело увійшло до «Хроніки Великого князівства Литовського і Жмудського» та «Хроніки Биховця», а через них у «Хроніку польську, литовську, жмудську і всієї Русі» польського дослідника Мацея Стрийковського [2], опубліковану 1582 року, через 220 років після битви на Синіх Водах. У ній він посилається на Ніконовський (Патріарший) літопис, писаний у Москві в 1539–1542 роках.

Я не ставлю за мету робити детальніший аналіз літописних та історіографічних джерел, що, сподіваюсь зроблять наступні дозвідачі. Я ж лише коротко торкнусь «Хронік...» Мацея Стрийковського, бо саме вона внесла найбільшу плутанину щодо місця Синьоводської битви, заклали міну сповільненої дії на тривалий час. Ця праця є неправдивою історично-літературною компіляцією. У ній події висвітлювалися у загальному плані, без заглиблення у їхню конкретну сутність, використовуючи неперевірені джерела, вдаючись до міфотворчості, фальсифікацій, перекручень, підгонки під бажану схему. У «Хроніці...» багато хибних думок. Мацей Стрийковський ввів від себе нові поняття, як-то вказавши: «минувши Канів і Черкаси, дійшли до урочища Сині Води» тощо [2, 6–7]. У часи Стрийковського ні граду, ні річки Синя Вода вже не існувало. Синя Вода трансформувалася на польський кшталт в «Sinovoda» а згодом Снивода. М. Стрийковський самовільно і бездоказово переніс битву на береги Синюхи, внісши нові поняття, чим вказав на експансію Литви аж до середньої течії Дніпра. На ці хиби

праці М. Стрийковського вказували Н. Молчановський ще 1883 року в «Очерке известий о Подольской земле до 1434 г.» [7], С. Кучинський в 30-х роках ХХ ст. [1], з недовірою до неї ставився М. Грушевський та В. Антонович [3; 4].

Прикро, що представник сучасної історичної науки Фелікс Шабульдо у своїх працях [11–14], прихилившись перед авторитетом Мацея Стрийковського, йдучи у форватері великоросійських та польських науковців, без додаткових досліджень залишився на їх позиціях щодо локалізації Синьоводської битви.

У передмові до книги Ф. Шабульдо зазначає: «Нам, звичайно, були відомі дослідження, у яких місцем битви визначалися не береги Синюхи, а інші місця. Можна було б заперечувати висновки вчених, авторів краєзнавчих розвідок, інтерпретувати відомі свідчення, але ми обрали інший шлях – підтверджувати синьоводську (Синюхи) гіпотезу, розширюючи коло джерел» [11,3].

Більше того, Ф. Шабульдо від себе вводить нові, не підкріплені документами поняття, зокрема, про Синю Воду як прирічкову місцевість (посилаючись на оповідь «Про Поділля», безпідставно вважаючи, що вислів «побил татар на Синей Воде» трактується як прирічкова місцевість), про Ябугород, ототожнюючи його з градом Синя Вода і з Торговицею, про два походи Ольгерда – задніпровський і синьоводсько-білобережний та про т.зв. «литовську задоницну» тощо.

Версія про два походи литовсько-руського війська є вигадкою Ф. Шабульдо. Він пише: «Цей наступ склав головний зміст усієї антиординської военної кампанії 1362 р. і був реалізований у двох походах литовсько-руських військ: першому, спрямованому на південний Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азова (рухаючись тільки за таким маршрутом й можна було прогнати ординців «аж до Волги», Азова і в Крим, про що виразно свідчить «Хроніка» Мацея Стрийковського і обережно натякає

Рогозький Літописець) і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва» [11, 14]. Насправді ж у «Хроніці...» Стрийковського нічого немає про похід Литви у Дніпровсько-Донське межиріччя. Ніякої посилки про здійснення задніпровського походу та-жок нема у названому Рогозькому літописі.

Просто автор формує свою думку в цьому напрямку, аби довести своє. Надто не-науковий прийом!

Ф. Шабульдо далі пише, що «військо Ольгерда попрямувало на Поділля, до Синіх Вод, обравши для цього найкоротший маршрут – відгалуження Муравського шляху, що вели до колишніх зручних переправ через Дніпро біля Черкас і Канева» [11, 15]. Проте насправді ніякого відгалуження Муравського шляху в середині 14 ст. не було. А від гирла Сули і до Переяслава ніяких зручних бродів не існувало, і переправа з військом була неможливою. Якщо припустити, що якимось чином і переправилися через Дніпро, то рухатися від Канева і Черкас до Торговиці як Синьої Води військо не могло ще й через густі вікові непрохідні ліси, що простягалися від Черкас до Звенигородки. Про відсутність таких шляхів і переправ стверджує і Дмитро Яворницький [14, 66–67].

У праці Ф. Шабульдо є низка свідомих перекрученень. Наприклад, він пише, що «польський історик Ст. Кучинський ще в 30-х роках ХХ ст.. зробив висновок, що битва відбулася в околицях міста Синя Вода, яке знаходилося колись на р. Синюха, лівій притоці Південного Бугу, однак не зробив спроби точніше локалізувати його» [11, 16]. Насправді ж Ст. Кучинський не писав, що Синя Вода знаходилася на Синюсі.

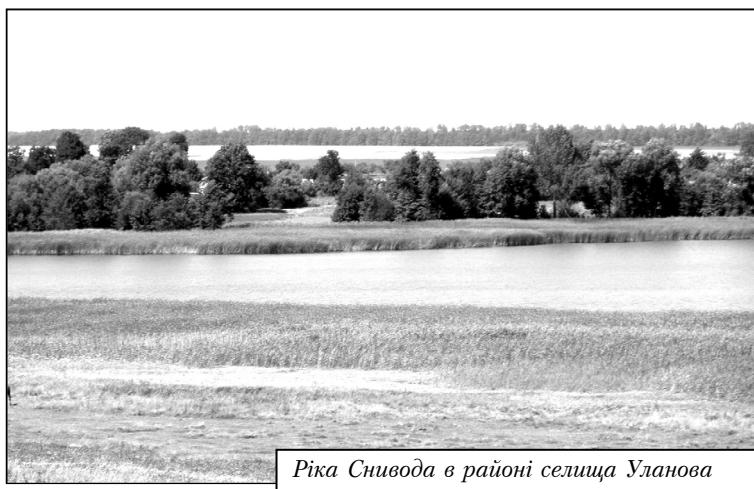
Ф. Шабульдо робить хибну прив'язку до топоні-мів нинішніх назв, тоді як

слід прив'язуватися до тогочасної мапи. Так, зокрема, літописний Звенигород (на р. Стугна під Києвом) він ототожнює із Звенигородкою Черкаської області, Білобережжя (побережжя Случі з центром – нинішній Старий Остропіль) із Правобережжям Дніпра, Корчево (Корця) з Корачевом на Сосні, правій притоці Дону.

Здійснити прив'язку Синьоводської битви до річки Синюхи і Торговиці Ф. Шабульдо намагається через координатні озна-ки запису «Книги Великому Кресленню». У цьому джерелі зазначено: «Вверх по реке по Бокгу (Юж. Бугу) 50 верст пала в Бокг речка Синяя вода, а на речке на Синей воде, 70 верст от Бога град Синяя вода» [7, 173]. Проте, М. Дорош переконливо доводить, що це йдеться про Сніводу і, що ніякої дотич-ності написане в «Книзі Великому Креслен-нню» до Синюхи і Торговиці немає [6, 51]. Ототожнюючи Торговицю (Кіровоградську) з Синюю Водою, Ф. Шабульдо зробив спро-бу увічнити грубу історичну помилку, чим майже на два десятиліття ввів в оману нау-кову громадськість.

Отже, підсумовуючи, можна погодитися з нашим колегою М. Дорошем, який у своїй книзі зазначає, що висновки Ф. Шабульдо однобокі, вузькі і хибні [(6, 33)].

Узагальнити вище викладене з проблеми, Синюха чи Снівода, можна відповідаючи

Ріка Снівода в районі селища Уланова

Княжка дружсина

на два питання, а саме: «Чому не могла бути Синьоводська битва на Синюсі?» та «Чому варто вважати, що битва відбулася на Сніводі?»

Отже, чому не могла бути Синьоводська битва на Синюсі?

По-перше, тому що не могло бути ніякого першого задніпровського походу. Белзька, Київська і Переяславська землі були під татарами. Чи могли вони пропустити величезне військо походом від Дону до Волги без жодної помітної битви? І для чого було потім досвідченому (66-річному) воякові Ольгердові переправлятися через Дніпро і знову вести військо надто небезпечним шляхом аж до незнайомої Синюхи? Чого йому було там шукати, якщо війна велася за Поділля?

По-друге – ніколи Синюха не мала назви Синя Вода і ніколи Торговиця не мала назви Синя Вода, а мав бути град Синя Вода, а не урочище Синя Вода. Тому Стрийков-

ський і не називав Торговицю Синьою водою, адже вона і тоді була Торговицею. Первісна назва ріки Синя Вода перенесена (навмисне чи невільно) на р. Синюху складачами карт пізнішої пори, які писалися з позицій Великопольці чи Великоросії в угоду правлячим колам та калькувалися під необхідну ідеологему, а пізніше копіювалися з видання у видання. А твердження Стирийковського: «вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої і сьогодні стоять в гирлі ріки Богу», внесло ще більшу плутанину. М. Дорош доводить, що літописна згадка «Хроніки...» Стрийковського 1582 року про Торговицю, що її після Синьоводської битви звільнили від татар, насправді стосується іншої Торговиці – Винниці, «а залишки мурів», які були ще за часів Стрийковського – це залишки спаленої 1580 року старої Винниці.

Кіровоградська Торговиця не вписується також у канву битви. Битва не могла відбутися там і з суто географічних і топографічних умов. Ні та, ні інша не піддається прив'язці до місцевості. Якщо на лівому (бо за Стрийковським і Шабульдо – прийшли «минувши Канів і Черкаси», а розбиті – «тікали в поле») то полів нема, а є річка Синюха. Якщо ж на правому – то чому «до війни готові татари» дали змогу литовсько-руському війську безперешкодно переправитися через Синюху?

Не віднайдено на Синюсі і могил, які би свідчили про велику битву за участі сотні тисяч воїнів.

Отже, ніякої локалізації р. Синюхи до місця Синьоводської битви робити не можна. Археологічні дослідження та знахідки в Торговиці на Синюсі свідчать про наявність там ординського поселення, але не надають жодних аргументів і доказів, що пов'язували б її з Синьоводською битвою.

І друге питання: чому слід вважати, що битва відбулася на Сніводі?

Тому що вся тогочасна військова кампанія велася за Поділля, яким татари володіли від 1250 р., тобто більше 100 років.

Густинський літопис говорить про мету походу: «от Подоля изгна власть тарскую» [6, 350].

Влітку 1362 року Ольгерд захопив південну частину Чернігово-Сіверщини та більшу частину Переяславщини. Склалися сприятливі умови для завоювання Поділля. Але він не міг зразу наступати з Лівобережжя, бо не мав підтримки Києва. Князь Федір був цілком на боці татар.

Така складна військова

кампанія вимагала серйозної підготовки. Ольгерду найвигідніше було наступати на татарські володіння (тобто на північ Поділля) з південно-західних волинських земель. Волинь була непідвладною татарам, пролитовською і безпечною, там були наявні бази спорядження, амуніції, продовольства для війська. Поруч був надійний союзник – брат Ольгерда Любарта.

Ключем до локалізації місця битви на користь Сниводи є розташування літописних Корчева і Білобережжя, що переконливо доводиться аналізом літописних та історіографічних джерел.

Саме тут проходив кордон між Поділлям, Волинню і Київчиною, про що стверджують М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, В. Антонович, М. Дащекевич. Тут проходив традиційний Чорний шлях на Волинь і Литву, яким татари могли просуватися назустріч литовсько-руському війську, іншого битого шляху просто не існувало.

Поглиблений аналіз літописних джерел, вивчення наявної на сьогоднішній день історіографічної спадщини та краєзнавчих розвідок, картографічне й польове топографічне обстеження району, дослідження культурних пам'яток, природних об'єктів, фольклору, топоніміки, гідронімів тощо дозволяють стверджувати, що Синьоводська битва відбулася на пограниччі Волині, Київщини і

Вибираючи місце битви

Поділля на річці Снивода (Синя Вода в районі сіл Уланів (град Синя Вода), Воронівці, Рибчинці, Зозулинці).

Надзвичайно вигідні природні умови і географічне розташування для війська Ольгерда, який задіяв перешкоду ріки Синя Вода і її приток Витекли і Батіжка. Саме цей жолоб протяжністю до десяти кілометрів дозволив вдало розташувати війська півмісяцем, що було запорукою успіху битви.

На користь Сниводи також свідчить велика кількість могильників на обширній території битви та по шляхах відступу татар.

Саме Снивода зберегла Синьоводську битву в пам'яті народній, осіпана в народному фольклорі, оповита легендами, присутня в топоніміці, про що також сьогодні йтиметься у доповідях учасників конференції.

Сьогодні ми можемо говорити більше про джерельну та історіографічну локалізацію місця битви. Але і цього вже досить, щоб з певністю говорити про локалізацію на користь Синьої Води (Сниводи) і населених пунктів Уланів, Воронівці, Рибчинці, Зозулинці та ін.

Проте, ми не відкидаємо необхідності у перспективі подальшої дослідницької роботи, а саме: продовжити глибоке вивчення зарубіжних джерел, провести аналіз існуючих археологічних знахідок, здійснити ар-

хеологічні розкопки, провести обстеження географічного простору, здійснити картографічне та польове топографічне обстеження вірогідного району битви, включно із застосуванням аерозйомки, вивчити умови та характер просування армій супротивників, змоделювати перебіг битви тощо.

У нас є ще час, щоб на весну 2012 року вийти на міжнародну конференцію з нови-

ми напрацюваннями, знахідками і більш повною і яскравішою картиною Синьоводської битви.

Щиро, від душі бажаю нам успіхів у встановленні істини. Хай щастить нам на цьому шляху, який обієє бути нелегким і тернистим.

ДЖЕРЕЛА

1. Kuszynski S. Sine Wody // Studia z dziejow Europy Wschodniej X-XVII w/ - Warszawa? 1965.
2. Strijkowski Macej. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka I wszystkie Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. 2. Переклад Ф. Шабульда за книгою «Центральна НАН України, Інститут історії України. Науковий редактор Ф. М. Шабульдо, упорядник О.Д.Брайченко. – К., 2003.
3. Антонович А. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Т. 1. – К., 1885.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994.
5. Густинская летопись // Полн. Собр. русских летописей. – Т. 2. – СПб, 1843.
6. Дорош М. Битва на Синій Воді 1362 року: правда і домисли. – Вінниця: Вид-во «О. Власюк», 2009.
7. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. // Университетские известия. – К., 1883. – № 2. – С. 185–193; – № 10. – С. 169–184.
8. Полянська-Василенко Н. Історія України. – К., 1995.
9. Рогожский летописец // Полн. Собр. русских летописей. – Т. 15. – СПб, 1965.
10. Сицинський Е. Нариси з історії Поділля. – Вінниця, 1927.
11. Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. НАН України, Інститут історії України. Науковий редактор Ф. М. Шабульдо, упорядник О. Д. Брайченко. – К., 2003.
12. Шабульдо Ф. Битва біля Синіх Вод 1362 р: маловідомі та незнані аспекти // Український історичний журнал, 1996. – № 2.
13. Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руссии в составе Великого Княжества Литовского. – К., 1987.
14. Шабульдо Ф. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – К., 1998.
15. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. – Т. 1. – К., 1990.